

Гриценко А.А.
*доктор економічних наук, професор,
академік НАН України
Інститут економіки та прогнозування НАН України*

ПРАЦЯ В РЕТРОСПЕКТИВІ ТА ПЕРСПЕКТИВІ: ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ФОРМ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Праця є найбільш фундаментальною категорією суспільствознавства, бо вона створила людину та суспільство і, відповідно, всі форми суспільних відносин. Нема жодного суспільного відношення, яке б не було пов'язаним з працею. Навіть відпочинок, як заперечення праці, є похідним від неї: не було б праці, не потрібно було б відпочивати. Всі суспільні відносини накладають на працю певну форму, додають якусь особливість, віддзеркалюють взаємозв'язок. Тому характеристик праці безліч: суспільна, індивідуальна, колективна, абстрактна, конкретна, примусова, вільна, необхідна, додаткова, домашня, фабрична, фізична, розумова, інтелектуальна, творча і т. ін. А якщо брати до уваги те, що праця може бути уречевленою і суб'єктивованою, тобто представленою в усіх створених людиною предметах та в здібностях людини до праці, то в суспільстві взагалі немає нічого, щоб не було певним втіленням праці. Для повного розуміння праці необхідно враховувати всі ці аспекти.

В сучасному світовому дискурсі праця розглядається в різних аспектах насамперед як суспільно-економічний процес, аналізуються сучасні особливості та майбутнє праці. У фокусі вивчення — вплив штучного інтелекту та автоматизації на структуру робочих місць, попит на навички та необхідність перекваліфікації; розширення дистанційної та гібридної роботи, правове регулювання та соціальний захист працівників платформ; виклики нерівності, бідності серед працюючого населення, а також роль праці в досягненні Цілей сталого розвитку, вплив військових конфліктів, гуманітарних криз та необхідність відновлення. В українському науковому полі дослідження праці присутні як фундаментальні монографічні роботи філософсько-економічного спрямування, так і багато статей, присвячених актуальним проблемам впливу на трудові відносини військових дій, міграції, цифровізації та реформуванню трудового законодавства. Серед

найбільш значимих зарубіжних і українських робіт можна виділити Звіт про майбутнє робочих місць, представлений на Всесвітньому економічному форумі (2025 р.) [3]; аналіз ключових сил, що трансформують робоче місце Ф. Сімона (2024 р.) [12]; дослідження впливу технологій (зокрема ШІ) на економіку, нерівність та ринок праці Д. Аджемоглу і С. Дароном (2023 р.) [1]; колективна монографія (за ред. Е. Конвея та Л. Верффа), присвячена майбутньому праці в аспекті викликів та перспектив для організацій, робочих місць та працівників (2023 р.) [2]; критичний аналіз платформної економіки, експлуатації працівників та пропозиції щодо покращення умов праці (2021 р.) Л. Вудкока [13]; дослідження змін, викликів, та векторів розвитку праці ХХІ століття (2021 р.) А. Колота та О. Герасименко [11].

Особливе значення для розуміння динаміки суспільно-економічного розвитку та з'ясування викликів майбутнього має дослідження зміни суспільних форм праці в ретроспективі та перспективі. Клітиною, із якої сформувалися, з одного боку, людина, з іншого — суспільство, була сумісно— розділена праця [5, с.186-169]. Навіть проста кооперація, яка зазвичай розглядається як суспільна форма, що передує розподілу праці, за своєю суттю є сумісно-розділеною діяльністю. Адже навіть в простій кооперації працюють декілька суб'єктів, кожен з яких виконує лише частину праці, а це значить, що вся праця є розділеною між її суб'єктами. Це ще не розподіл праці за її родами і видами, але розподіл реально існує як зворотна сторона сумісності. Сумісно-розділена праця є тотожністю, яка включає в себе відмінність. Саме такою, за Гегелем, є початкова стадія розвитку суперечностей [7, 374—378]. Сумісно-розділена праця як клітина присутня у всіх суспільних відносинах (в економіці, ринку, сім'ї, фірмі, державі, політиці, науці тощо). Будь-яка конференція також є формою сумісно-розділеної діяльності. Категорія сумісно-розділеної праці все більш активно і ґрунтовно використовується в осмисленні нових реалій. А.Колот пише, наприклад про те, що в майбутньому «багато залежатиме від розподілу ролей між людиною і машиною, від ціннісних настанов учасників сумісно-розподіленої праці» [10, с.24].

Історично сумісно-розділена праця розвивається з боку роздільності через розподіл праці, відокремлення приватних виробництв та локалізацію як найвищу форму роздільності, а сумісність розвивається через ринок, державу, та глобалізацію як найвищу форму сумісності. Розвиток суперечностей сумісно-розділеної праці по лінії глобалізації (розвиток сумісності) та ло-

калізації (розвиток роздільності) можна проілюструвати наступною схемою (рис. 1).

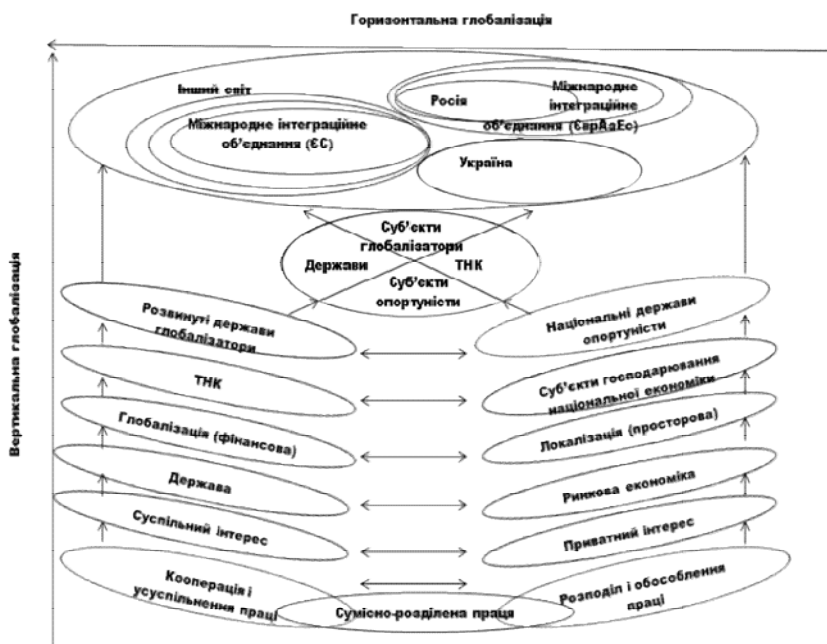

Рис. 1. Розвиток суперечностей сумісно-розділеної праці по лінії глобалізації та локалізації

Джерело: складено автором [6, с.22].

Внаслідок цього внутрішня відмінність сумісно-розділеної праці в процесі історичного розвитку перетворилась в основну суперечність сучасності: суперечність між глобалізацією, яка розвивається через інформаційно-цифрові та фінансові технології, і локалізацією матеріальних і трудових ресурсів, не здатних рухатися зі швидкістю інформації та грошей. Ця основна суперечність між глобалізацією і локалізацією проявляється через безліч конкретних форм, включаючи технологічну і торгову конкуренцію, боротьбу між протекціонізмом і вільною торгівлею, тарифні та санкційні війни і реальні збройні конфлікти.

У цьому русі сумісно-розділена праця розвивається через суперечливі процеси втілення в різних процесах та інститутах. Але існує також логіка її розвитку через власні форми. В цьому випадку сумі-

сно-розділена праця розвивається через форми абстрактної та конкретної, суспільної та приватної до всезагальної праці. Прикладом всезагальної форми може слугувати наукова праця, коли вчений, знаходячись у себе в кабінеті звертається через книги чи інтернет до думок попередників (Аристотеля, Сміта, Рікардо, Кейнса та інших) і сучасників, дискутує з ними, використовуючи їх наукові положення, практично кооперуючись з ними в дослідженні.

Продукт всезагальної праці також повинен бути у всезагальній власності, яка історично розвивається разом з суспільними формами праці. Спочатку сумісно-розділена праця була одночасно і сумісно-розділеним привласненням, як це було в первісному суспільстві при збиранні, загінному полюванні тощо. Потім сумісно-розділена праця була представлена взаємодією, з одного боку, абстрактної та суспільної, з іншого — конкретної і приватної праці, а сумісно-розділене привласнення — взаємодією приватної та державної власності. В цих відношення праця і привласнення розділяються, перетворюючись у класовому суспільстві в протилежності. Нарешті, в процесі історичного руху формується всезагальна праця, в якій протилежності приватного і суспільного, абстрактного і конкретного поєднуються. А всезагальна власність стає формою привласнення, яка в результаті історичного розвитку набуває характеристик, адекватних всезагальній праці. Це можна подати схематично (рис. 2).

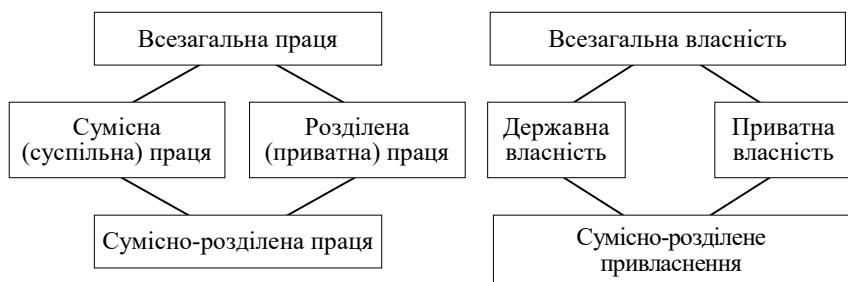

Рис.2. Історичний розвиток власних форм сумісно-розділеної праці та сумісно-розділеного привласнення

Джерело: складено автором

Цей історичний перехід відбувається разом з переходом від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання [5, с. 79—84, 191]. В інформаційно-мережевій економіці головним продуктом і ресурсом стає інформація, як ко-

лись були продукти сільського господарства потім промисловості (зараз сільське господарство в структурі ВВП США займає лише біля 1 відсотка). Інформація — це таке благо, яке може бути одночасно у власності всіх і кожного. Тому формою власності, адекватною інформаційно-мережевій економіці, є всезагальна власність, не як знищення приватної власності, а як доведення її до всезагального характеру.

Пов'язаний з формуванням індустріально-ринкової економіки перехід від панування приватної власності на матеріальні блага до панування всезагальної власності на інформацію, від найманої до вільної самодіяльної праці, що має всезагальний характер, від розподілу за вартістю і капіталом до розподілу за базовим і преміальним доходами має революційний характер [5, с.90-96]. Зараз формуються перехідні форми, які мають суперечливий характер. Приватна власність часто паразитує на появі нових економічних відносин, які потребують використання всезагальних форм привласнення, що приводить до виникнення нових форм легалізованої корупції, нетрадиційних форм перерозподілу доходів і загострення соціальних суперечностей.

В цих умовах зростає значення наукових підходів, здатних бачити за перетвореними, а часто і спотвореними, економічними формами сутність змін, відрізняти нове і перспективне від старого і обтяжливого та знаходити способи розв'язанням виникаючих суперечностей і шляхи висхідного історичного руху.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Acemoglu, D., & Johnson, S. (2023). Power and progress: Our thousand-year struggle over technology and prosperity. *PublicAffairs*.
2. Conway, E., & van der Werff, L. (Eds.). (2023). The future of work: Challenges and prospects for organisations, jobs and workers. *Palgrave Macmillan*. (Open Access Pivot).
3. Future of jobs report 2025. (2025). *World Economic Forum*.
4. Gratton, L., & Scott, A. J. (2020). The new long life: A framework for flourishing in a changing world. *MIT Press*.
5. Гриценко, А. (2020). Економіко-інформаційний імператив нової статистичної парадигми. *НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України»*.
6. Гриценко, А. (2024). Економічні суперечності глобалізації та локалізації: форми руху і розв'язання. *НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», ДННУ «Академія фінансового управління»*.

7. Hegel, G. W. (2010). *The Science of Logic*. Cambridge University Press.
8. Jesuthasan, R., & Boudreau, J. W. (2021). Reinventing jobs: A 4-step approach for applying automation to work. *Harvard Business Review Press*.
9. Kochan, T. (2020). Shaping the future of work: A handbook for action. *Anthem Press*.
10. Колот, А. (2025). «Праця 5.0»: теоретико-прикладний концепт формування новітньої платформи соціально-трудового розвитку (Препринт). *КНЕУ*.
11. Колот, А., Герасименко, О. (2021). Праця ХХІ: філософія змін, виклики, вектори розвитку. *ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»*.
12. Simon, P. (2023). The nine: The tectonic forces reshaping the workplace. *Wiley*.
13. Woodcock, J. (2021). The fight against platform capitalism: An anti-work manifesto. Verso Books.